

BOLZANOVO POJETÍ PRAVDY A KORESPONDENČNÍ TEORIE

Marta VLASÁKOVÁ

BOLZANO'S CONCEPTION OF TRUTH AND CORRESPONDENCE THEORY

When building and elaborating new philosophical theories and concepts, it is useful to take sometimes into account historical development of understanding a particular problem. In my opinion, Bolzano's very thoroughly interpreted classical concept of truth could help to clarify many problems related to the phenomenon of truth, which still being discussed.

Ve svém nejsystematičtějším spise, *Vědosloví* (dosl. *Wissenschaftslehre - Versuch einer ausführlichen und größtentheils neuen Darstellung der Logik mit steter Rücksicht auf deren bisherige Bearbeiter*¹⁾), se Bolzano velmi podrobně zabývá také pojmy pravdivosti a pravdy. Bolzano navazuje na tradiční chápání pravdy (které bychom mohli velmi zhruba vyjádřit středověkou definicí "veritas est adaequatio rei et intellectus"²⁾), přičemž se snaží celý pojem vystavět na čistě logické bázi a odbourat veškerý psychologismus, který v jeho době do logiky značně pronikal. Protože ve svém výkladu vždy usiluje o maximální srozumitelnost a přesnost, může jeho rozbor posloužit pro vyložení určitého tradičního chápání pojmu pravdy, které by dnešní teorie přinejmenším neměly opomíjet.

Při rozboru Bolzanova pojetí pravdy je zapotřebí vyjít od jeho pojmu *pravdy o sobě*, respektive nejprve od jemu nadřazeného pojmu *věty o sobě*. "Větou o sobě" rozumí autor každou výpověď (Aussage), která je buď pravdivá nebo nepravdivá, přičemž se odhlíží od toho, zda tuto výpověď někdo kdy vyjádřil slovy či zda byla někým myšlena. Bolzano se totiž domnívá, že fakt, že je věta někým vyjádřena či myšlena, není pro větu něčím esenciálním, nýbrž že se jedná o v podstatě nahodilou vlastnost a má smysl mluvit o větě bez ohledu na to, zda vůbec byla někým formulována.³ Takovéto větě o sobě ovšem nelze přičítat žádnou skutečnou existenci v čase a prostoru a tudíž ani nějaký okamžik vzniku či zániku - býtí v tomto smyslu může

nabýt jedině tím způsobem, že se stane látkou nějaké myšlenky či soudu, tj. že ji někdo vysloví, napíše či si ji pomyslí.⁴

Na základě věty o sobě Bolzano definuje představu o sobě (povšimněme si pořadí - představa o sobě je definována až na základě věty o sobě, nikoli naopak). Termíny našeho jazyka, vyskytující se ve větách, jsou označením určitých představ. Zde je slovo "představa" značně zavádějící, jak Bolzano sám uznává, neboť navozuje dojem něčeho subjektivního - vhodnější by bylo třeba slovo "pojmem", Bolzano nicméně pod představu o sobě zahrnuje též představy obsahující smyslové názory, proto by podle jeho názoru byl termín "pojmem" příliš úzký. Představy mohou být označeny vlastními jmény stejně jako jmény obecnými, označeními vlastností aj. Představy mohou mít jeden předmět, více předmětů či předmět žádný (tzv. bezpředmětné představy). Představa o sobě je taková představa, u níž se, stejně jako u věty o sobě, odmyslí od toho, zda si ji skutečně někdo představuje - bylo by také možné nazývat ji objektivní představou. Objektivní představa příslušející k určitému termínu je pouze jedna (není-li daný termín víceznačný), subjektivních představ vyvolaných daným slovem či příslušným předmětem je naopak mnoho, protože se od sebe vždy navzájem alespoň nepatrně odlišují (přinejmenším v tom, kdo a ve kterém okamžiku si je představuje). Představa o sobě je podobně jako věta o sobě látkou subjektivních představ: sama o sobě není nic existujícího, existenci v čase a prostoru může získat jedině jako "náplň" příslušné subjektivní představy, která vznikne v určitém místě (u určitého člověka) a v určitém čase.⁵ Přestože Bolzanův pojem vět o sobě nevyvolal ve své době valné pochopení (viz např. Bolzanova diskuse s Exnerem⁶), neměl by být pro dnešní chápání logiky ničím zvláštním. Dnešní logika přece běžně zachází s pojmem výroku, tj. takové věty, která je buď pravdivá nebo nepravdivá, přičemž výrok není považován za něco, co by bylo přímo vázáno na myšlení či mluvení. Při tomto srovnání Bolzanovy věty o sobě a výroku v dnešním slova smyslu lze namítnout, že zatímco výrok je obvykle považován za úzce svázaný s jazykem, podstatným rysem bolzanovského chápání pravdy je, že jeho věty o sobě nejsou jazykovými útvary. Slova jsou podle Bolzana jen jakési smyslové entity, které mají za úkol označovat příslušnou představu o sobě - slova jen odkazují k tomu, co bychom, jak bylo řečeno, dnes mohli nejlépe označit jako "pojmem". Bolzanovy představy o sobě nemají reálnou existenci. Nicméně mají asi takovou existenci, jakou má přirozené číslo, ke kterému ještě nikdy nikdo nedospěl - nebudeme tvrdit, že takováto čísla si někde v tichu existují, ale ani nebudeme mít za to, že by se tu náhle objevila jako blesk z čistého nebe. Bolzanovy věty o sobě se tedy skládají z takovýchto představ o sobě a jejich

jazyková formulace je jen určitý způsob jejich zachycení.⁷ Ale i takovéto chápání výroků jako nevázaných přímo na konkrétní jazykovou formulaci, nýbrž na to, co vyjadřuje, je dnes běžné. Navíc to zabraňuje přílišnému lpění na konkrétním jazykovém vyjádření.

Pravda o sobě je nyní pro Bolzana takovou větou o sobě, která vypovídá něco tak, jak to skutečně jest.⁸ To se může tudíž týkat jen takových vět, které vypovídají dostatečně jednoznačně: tj. buď obecných pravd, nebo konstatování nějakého faktu s jasným určením (např. místa a času, ve kterém by měl platit). Tak např. věta "Sněží" jako taková nemůže být pro své nedostatečné určení pravdou o sobě.⁹ Bolzano dále dokazuje, že nějaké pravdy o sobě musí existovat, resp. "vyskytovat se" (ve smyslu německého "es gibt") - existenci tu Bolzano nemyslí, jak bylo řečeno, nějaké reálné bytí v čase a prostoru, nýbrž pouze to, "že určité věty [o sobě] mají povahu pravd o sobě".¹⁰

Co tedy Bolzano rozumí pojmem pravdy? Pravda je podle něj vlastnost, díky níž věty o sobě vypovídají něco tak, jak to je ("eine Beschaffenheit, vermöge deren sie [Sätze] etwas so, wie es ist, aussagen"¹¹) - pravda je tedy vlastností vět o sobě. "Nikoli předmět, o kterém pravdivá věta něco vypovídá, vytváří (ausmacht) pravdu, nýbrž tato věta sama."¹² Pravda je tedy bytostně spojena s větami o sobě, realitu samu by nebylo možné označit jako "pravdivou". Bolzano zdůrazňuje, že pravda a pravdivost nesplyvá se skutečností ve smyslu reálné existence. Lze vypovídat pravdivě či nepravdivě i o věcech, které nemají reálnou existenci: můžeme např. mluvit o Pythagorově větě, která jakožto pravda o sobě nemá reálnou existenci, a přesto o ní lze pronést pravdivý výrok. Podobně lze pronést pravdivou nebo nepravdivou větu, která obsahuje termíny označující bezpředmětné představy¹³ - tak je např. věta "Kulatý čtyřúhelník neexistuje", resp. "Představa kulatého čtyřúhelníku nemá žádný předmět" nejen smysluplná, ale i pravdivá (což je v rozporu např. s Carnapovým chápáním smysluplnosti vět, ale zdá se odpovídat přirozené intuici).

Toto pojetí by se dalo chápat jako klasické korespondenční pojetí pravdy - věta je pravdivá tehdy, když odpovídá tomu, jak se věci ve skutečnosti mají. Protože je ale dnes pojem korespondenční teorie pravdy zatížen různými dalšími předpoklady, je potřeba být při tomto zařazení opatrnější.

Dnešní běžné chápání korespondenčního pojetí vycházející z russellovsko-wittgensteinovské tradice¹⁴ je totiž značně ovlivněno jeho příliš formalizujícím moderním výkladem, počínajícím u Russella¹⁵. To se totiž snaží vyložit klasickou korespondenční teorii formálně na základě jakéhosi

strukturálního izomorfismu mezi větami a realitou - termín ve větě musí odpovídat nějakému předmětu, vztah vyjádřený ve větě nějakému skutečnému vztahu mezi předměty, celé větě pak odpovídá určitý fakt. Takovéto chápání korespondence však vyvolává řadu nejasností. Bolzano se ovšem staví proti takto chápanému výkladu pravdy: proti tomu, že bychom měli pravdu chápat jako "Übereinstimmung unserer Urtheile oder Vorstellungen mit ihren Gegenständen" (Shodu našich soudů nebo představ se svými předměty)¹⁶. Bolzano totiž nepovažuje pojem shody, odpovídání (Übereinstimmung) za dostatečně jasný. O jaký druh odpovídání by se tu vlastně mělo jednat? Jistě tu nejde o nějakou skutečnou shodu, ba ani ne o podobnost - věty jsou přece očividně značně odlišné od toho, o čem vypovídají. Podobně vztahy ve větě neodpovídají vztahům ve skutečnosti - Bůh je tvůrcem světa (má se k světu jako jeho kauzální příčina), pojem (představa) Boha však zajisté není tvůrcem pojmu světa. Tedy není pravda, že by se predikát k subjektu k sobě musely mít stejně jako příslušná vlastnost k předmětu. Jediný vztah, který Bolzano pokládá za jasný, je vztah mezi představou a jejím předmětem(-y) - předmět totiž musí být tím, co je představou představováno, to je však dáno už samotnou povahou představy něčeho.¹⁷

Jakmile totiž postulujeme nějaký strukturální izomorfismus, nějaké přiřazení mezi termíny věty a předměty (v širokém smyslu slova) světa, vystanou nám různé problémy (čemu odpovídají obecné termíny? čemu odpovídají kvantifikátory? jaká je vůbec povaha postulovaného izomorfismu? mohou zcela odlišné věty korespondovat s tímž faktem? aj.): je to dáno tím, že k získání patřičného izomorfismu musíme pak svět "rozkouskovat" po vzoru věty, tj. předepsat mu určitou formu, a to formu odpovídající struktuře našeho jazyka a vět. Pak se přirozeně divíme, kam se nám vytratilo ono předteoretické chápání pojmu pravdivosti, které vycházelo z našeho přirozeného porozumění vztahu jazyka a toho, co jazyk popisuje. Postulováním nějakého izomorfismu, které má původně sloužit k explikaci korespondence, věc rozhodně více neobjasníme - porozumění tomu, co věta vlastně říká, je totiž základnější než chápání nějakého vztahu přiřazení (nehledě na to, že mnohým takový vztah nic neříká - jedná se o značně matematický pojem), navíc, jak už bylo poznamenáno, tím předepisujeme světu určitou strukturu. Chtěl-li by někdo hledat přesnější vysvětlení, co Bolzano rozumí oním "vypovídat něco tak, jak to je", musí se spokojit s odpovědí, že se jedná o dostatečně základní a srozumitelné filosofické vyjádření (nic nelze prodefinovat až na základní pojmy, neboť není shody v tom, jaké by tyto základní pojmy měly být a zda je vůbec lze postulovat), než aby potřebovalo další rozbor.

Pak by ovšem námitka proti takto bolzanovsky chápané korespondenční teorii pravdy mohla znít následujícím způsobem: pokud pouze konstatujeme, že by věty měly vypovídat něco tak, jak to je, aby byly pravdivé, neříkáme tím vlastně nic, rozhodně se nejedná o žádnou teorii pravdy. Věty jsou přece přímo formulovány tak, aby vypovídaly, jak se věci mají či nemají - neexistuje tu žádné druhotné srovnávání se skutečným stavem věcí. Tato námitka je celkem v pořádku. Korespondenční teorie se skutečně nesnaží o nic víc než o zachycení našeho intuitivního chápání toho, co znamená "pravda" a "pravdivý". Rozhodně to není žádná metoda, pomocí níž můžeme rozpoznat pravdivé od nepravdivého (jak *my* poznáváme pravdu je problémem epistemologie, která je u Bolzana námětem zcela odlišné části výkladu - abychom se o tom vůbec mohli bavit, potřebujeme již mít pojem pravdivosti ujasněn). Je ale třeba tuto teorii formulovat, protože existují i zcela odlišná chápání pojmu pravdy - např. koherenční teorie pravdy, pravda chápaná jako konsensus aj. A možná ji nelze příliš zpřesňovat (zaváděním pojmů izomorfismu, splňování aj.), protože a) to většinou vede spíše k vnesení nových nejasností¹⁸, b) pojmy a prostředky, užití ke zpřesnění, jsou povětšinou méně základní než ty užití původně. Je možné, že určitá vágnost bytostně k pojmu pravdy patří a nelze ji odstranit nějakou exaktnější "definicí".

Uvedme si na závěr ještě dvě zajímavosti, týkající se Bolzanova chápání pravdy. První je Bolzanův důkaz toho, že existuje nekonečně mnoho pravd o sobě. Zajímavý je z toho důvodu, že ačkoli Bolzano zahrnuje mezi pravdy o sobě i všechny ryze empirické pravdy (počet květů, které měl loni ten a ten strom¹⁹), jeho důkaz o existenci nekonečně mnoha pravd o sobě se pohybuje na čistě logické rovině - opírá se o samotnou povahu pojmu "pravdivý", nikoli o povahu světa. Přijmeme-li totiž Bolzanův pojem pravdy o sobě, musíme již nutně přijmout, že takovýchto pravd o sobě je nekonečně mnoho. Důkaz spočívá v následující úvaze: kdyby nebyla žádná věta o sobě pravdivá, musela by být přinejmenším věta "žádná věta o sobě není pravdivá" pravdivá a tudíž bychom získali alespoň jednu pravdu o sobě, což je spor s předpokladem. Alespoň nějaká pravda o sobě tedy je. Označme ji třeba *p*. Kdyby už neexistovala žádná jiná pravda o sobě, muselo by být tvrzení "Mimo pravdu *p* neexistuje žádná jiná pravda o sobě" pravdivé. Toto tvrzení je ale odlišné od původní pravdy *p* a máme tu tudíž rázem další pravdu o sobě, což je spor s výchozím předpokladem. Tedy existuje více než jedna pravda o sobě. Necht' existuje pouze konečně mnoho pravd o sobě. Označme je po řadě *p*, *q*, *r*, ... Nyní by opět muselo být tvrzení "Mimo pravd *p*, *q*, *r*, ... už není žádná jiná věta pravdivá" podle předpokladu pravdivé. Tak bychom ale dostali novou pravdivou větu odlišnou od původních. Opět jsme

odvodili spor s předpokladem. Musí tedy existovat nekonečně mnoho pravd o sobě.

Předvedený Bolzanův důkaz je proveden na základě jednoduchého předpokladu, že o konečně mnoha pravdách lze vždy vyslovit novou pravdu od nich odlišnou. Důkaz se může zdát poněkud vykonstruovaný, ale je potřeba si uvědomit, že vychází přímo z povahy pojmu pravdivosti: tvrdíme-li něco, musíme tomuto svému tvrzení buď přiznat vlastnost pravdivosti, nebo od něj upustit (leďa bychom vědomě hlásali něco nepravdivého) - tudíž tvrzení o omezeném počtu pravd o sobě musíme samo zase uzнат za pravdivé, pokud je chceme tvrdit. Je specifickou vlastností pravdivosti, že ji lze vztáhnout na jakýkoli smysluplný výrok - podobně jako je specifickou vlastností přirozených čísel, že je vždy lze o jednu zvětšit, na základě čehož lze podobným postupem dokázat nekonečnost počtu přirozených čísel. Neomezenost počtu pravdivých vět o sobě plyne tedy logicky nutně ze samotného pojmu pravdivosti. Všimněme si ještě, že Bolzanův důkaz není veden na úrovni "p je pravdivé", "věta, 'p je pravdivé' je pravdivá" atd., kde bychom mohli zpochybnit, zda opravdu vytvářené věty jsou od původní odlišné. Konstatování konečného počtu pravd je oproti tomu zřetelně samostatné tvrzení.

Druhou zajímavostí je Bolzanovo řešení paradoxu lháře. Podle Bolzana prostě výrok "To, co teď říkám, není pravdivé" není pravdivý. To ovšem nevede k žádnému paradoxu, protože z toho podle Bolzana ještě neplyne, že by pak prohlášení "To, co teď říkám, je pravdivé" muselo být pravdivé, protože se podle Bolzana nejedná o negaci předchozího výroku. Tím totiž, že věta vypovídá sama o sobě, dochází i změnou jednoho slovíčka ve větě (v tomto případě "není" v "je") ke změně předmětu dané výpovědi a tím se tudíž mění výpověď jako taková. Tak například k výroku "Páté slovo této věty neobsahuje písmeno n" není negací výrok "Páté slovo této věty obsahuje písmeno n" - oba uvedené výroky jsou jednoduše nepravdivé a k žádnému paradoxu to nemusí vést.²⁰ Tudíž celý problém paradoxu lháře je ve skutečnosti podle Bolzana pouze zdánlivý.

Myslím, že je přinejmenším užitečné důkladně se seznámit s tradičními pojetími pravdy a do důsledků je promyslet. A nelze s tím začínat u Russella, neboť jeho pojetí je už značně poznamenáno jeho snahou o maximální exaktnost. Korespondenční pojetí se v řadě podob vyskytuje prakticky od začátku lidského zkoumání povahy pravdy, proto je zapotřebí se s ním důkladně seznámit. Veškeré koncepce pravdy by měly brát v potaz jak naivní preteoretické intuice týkající se pojmu pravdy, tak klasické teorie pravdy, neboť ty se

vždy snaží s těmito intuicemi tak či onak vypořádat. Není přece účelem pojem pravdy postulovat, nýbrž objasnit. K tomu by nám měly sloužit i různé "historické exkurze".

*Filosofický ústav AV ČR
Jilská 1, 110 00 Praha 1.*

POZNÁMKY

- ¹ Sulzbach, 1837
- ² původ připisován Isaacu Israelimu, viz [5], str. 224
- ³ B. Bolzano [2], § 23, str. 92
- ⁴ B. Bolzano [2], § 19, str. 76-8
- ⁵ B. Bolzano [2], § 50, str. 223, § 73, str. 330
- ⁶ Bolzano vedl ve své korespondenci s Exnerem rozsáhlou polemiku právě na téma vět o sobě a jejich statutu. Exner tento pojem považoval pouze za jakousi ne příliš užitečnou abstrakci. Nelze říci, že by ho Bolzano přesvědčil. Více viz [1], str. 304-430.
- ⁷ B. Bolzano [2], § 49, str. 219-20
- ⁸ B. Bolzano [2], § 25, str. 112
- ⁹ B. Bolzano [2], § 25, str. 113
- ¹⁰ B. Bolzano [2], § 30, str. 144
- ¹¹ B. Bolzano [2], § 24, str. 108
- ¹² B. Bolzano [2], § 29, str. 126
- ¹³ viz např. B. Bolzano [2], § 29, str. 143, § 49, str. 219, § 67, str. 304-5
- ¹⁴ o dnešních způsobech chápání korespondenční teorie viz např. Richard L. Kirkham [4], str. 119-139
- ¹⁵ viz např. Bertrand Russell [6]
- ¹⁶ B. Bolzano [2], § 29, str. 126
- ¹⁷ celý odstavec viz B. Bolzano [2], § 29, 126-30
- ¹⁸ problémy spojené s chápáním korespondence jakožto izomorfismu viz např. R. L. Kirkham [4], tr. 119-139 nebo Susan Haack [3], str. 91-134
- ¹⁹ B. Bolzano [2], § 25, str. 112
- ²⁰ viz B. Bolzano [2], § 19, str. 78-80, uvedený příklad upraven pro potřeby češtiny

LITERATURA

- [1] BOLZANO, B. (1981): **Výbor z filosofických spisů**. Přel. Jaromír Loužil, Praha 1981.
- [2] BOLZANO, B. (1837): **Wissenschaftslehre - Versuch einer ausführlichen und größtentheils neuen Darstellung der Logik**. Sulzbach.
- [3] HAACK, S. (1978): **Philosophy of Logics**. New York.
- [4] KIRKHAM, R. L. (1992): **Theories of Truth**. Massachusetts Institute of Technology.
- [5] PRIOR, A.N. (1967): Correspondence Theory of Truth. In: **The Encyclopedia of Philosophy** II, Editor in Chief Paul Edwards, New York.
- [6] RUSSELL, B. (1912): **The Problems of Philosophy**. Oxford.